

М. Керембекова

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті және «Ғылым ордасы»
кешенінің базасындағы ғылыми-зерттеу институттарының
бірлескен білім беру бағдарламаларының 2-курс докторанты
Алматы қаласы, Қазақста

**ЭПОНИМ-ТЕРМИНДЕРДІҢ ИНТЕРНАЦИОНАЛДЫҚ
СИПАТЫ VS ЖҮЙЕЛІГІ**

Аннотация: Жаңа терминдердің қалыптасуы екі жақты мазмұнды ақпаратты табуға мүмкіндік береді. Терминдердің қалыптасуында термин жасаудың екі әдісінің - лексикалық және семантикалық жиынтығы байқалады, бұл кезде шет тілінен бір ұғымды терминологиялық бірлік пен көп компонентті термин ұғыммен бірге алынады. Белгілі бір саланың немесе ғылымның терминдік-эпонимдері қалыптасқан сөзжасамдық модельдерге сәйкес қалыптасады, жалпы тілден алынған сөздердің терминологиясына, олардың семантикалық түрленуіне - мағыналардың таралуына немесе кеңеюіне, сөздердің мағынасын қайта қарастыруға, шет тілін меңгеруге немесе іздеуге негізделген.

Мақала зерттеуге, сипаттауға, жүйелеуге және көп өлшемді классификацияға, сонымен қатар эпоним-терминдердің қызмет ету ерекшеліктеріне арналған.

Тірек сөздер: эпоним, сөзжасам, ономастика, топоним, антропоним, термин-эпоним, халықаралық эпоним, терминография.

М. Керембекова

Докторант 2 курса совместной образовательной программы Казахского национального университета им. аль-Фараби и научно-исследовательских институтов на базе комплекса «Ғылым ордасы».

**ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР ТЕРМИНОВ-ЭПОНИМОВ
СИСТЕМЫ VS**

Аннотация. Формирование новых терминов позволяет находить информацию с двусторонним содержанием. При формировании терминов происходит сочетание двух способов создания терминов - лексического и семантического, с единой терминологической единицей и многокомпонентным термином, полученным из иностранного языка. Термины-эпонимы определенной области или науки формируются в соответствии с устоявшимися моделями словообразования, основанными на терминологии слов, полученных из общего языка, их семантической трансформации – распределении или расширении значений, пересмотре значения, усвоении или поиске иностранного языка. Статья посвящена исследованию, описанию, систематизации и многомерной классификации, а также особенностям функционирования терминов-эпонимов.

Ключевые слова: эпоним, словообразование, ономастика, топоним, антропоним, термин-эпоним, международный эпоним, терминология.

M. Kerembekova

2nd year doctoral student of the joint educational program of the Al-Farabi Kazakh National University and research institutes based on the “Gylym Ordasy” complex

INTERNATIONAL CHARACTER OF EPONYMOUS TERMS OF VS SYSTEM

Annotation. The formation of new terms allows to find information with two-sided content. In the formation of terms there is a combination of two methods of term creation - lexical and semantic, with a single terminological unit and a multi-component term derived from a foreign language. Terminological eponyms of a particular field or science are formed in accordance with established word-formation models, based on the terminology of words derived from the common language, their semantic transformation - the distribution or expansion of meanings, revision of meaning, mastering or searching a foreign language. The article is devoted to the study, description, systematization and multidimensional classification, as well as the features of the functioning of eponymous terms.

Key words: eponym, word formation, onomastics, toponym, anthroponym, term-eponym, international eponym, terminography.

Эпонимдер бұл ғылымның белгілі бір саласындағы кісі аттарының, жер-су атауларының және де сауда белгілерінің жалпыланумен жасалған күрделі терминдер. Яғни жалқы есімнің жалпы есімге айналуы. Эпонимдердің семантикалық мағынасының астарында тарихи оқиғалар мен ғылыми жаңалықтар көрініс табады. Бұл лингвистикалық ескерткіштер сонау орта ғасырдан бері келе жатқан үрдіс. Эпонимдер медицина, өнер, спорт, астрономия т.б салаларында көп қолданылады. Әсілінде эпоним дегенде алдымен кісі аты одан кейін оның ғылыми жаңалығы немесе өнертабысы аталып көрсетіледі. Қазіргі таңда шет елдің лингвистика саласында эпоним-терминдердерді зерттеу қарқын алуда. Кісі аттарымен байланысты шыққан лексикалық бірліктер тілші-ғалымдардың зерттеу нысанына айналды. Жалқы есімнің жалпы есімге трансформациялануы көптеген ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан. Атап айтар болсақ, Г.В. Овчинникова, Ж.К. Буланже, М.Г.Блау. Жалпы эпоним дегеніміз не?... Эпоним грек тілінен аударғанда (de epi, sur, et opoma, nom «еронум») бір затқа немесе бір құбылысқа атау беру деген мағынаны білдіреді. Өзінің «Судьба эпонимов. 300 историй происхождения слов » деген еңбегінде М.Г. Блау: «Книги имеют свою судьбу, гласит латинская пословица. Можно с уверенностью добавить: не только книги, но и слова из которых они составлены ... собственные имена могут превращаться в нарицательные слова» – деп әр сөздің өзінің шығу тарихы бар екендігін айтады.[2.45] Географиялық жер-су аттарының жалпылануы топоним деп аталса, кісі аттарының жалпылануы антропонимдер деп аталады (грек. Anthropos – адам, опума – есім). Осыған байланысты, жалқы есімдер жалпы есімге айнала отырып өзінің индивидуалдық белгілерін жоғалта бастайды да, антропоним бола алмайды. Уақыт өте келе бастапқы есімнен алшақтай бастайды. Осылай кезінде жер-су, кісі аттарының, сауда белгілерінің атаулары жалпы қолданысқа еніп, эпоним ретінде лексикалық қорды толықтырады. Осыған байланысты М.Г.Блау «суущественное количество слов в языке обязаны своим происхождением именам богов и богинь, мифологическим героям» [2.36]. Мысалы: megere, narcissi, volcan, tantale секілді сөздер метафоралық ауысу арқасында пайда болған. Ал төменде келтірілген мысалдар метонимиялық

ауысу бойынша трансформацияланды. Олар: saxophone, colt, mauser, Peugeot, Renault, Toyota, Mercedes, cadillac, martini, juillet, watt, volt, bouillon. Г.В.Овчинникованың зерттеулерінде көп жағдайда адамдар жаңа бір нәрсені ойлап тапқанда немесе жаңа бір затты жасап шыққанда өздері сол затқа атау беріп отырған.[4.56] Әдетте эпонимдер күнделікті өмірде қолданылатын негізінен пайдаланылатын нақты ұғымдар болып табылады, абстрактілі, ғылыми терминдерге қарағанда. Сонымен қатар, эпонимдер көп жағдайда индивидуалдық мағынаны жоғалтады – тіл өзіндік тұлғалық атауын ұмытады. В.М.Лейчик, сөз тіркестердің пайда болуы түпнұсқа-эпонимнің жиі ұмытылуына алып келеді деп көрсетеді [3.23]. Мәселен, түпнұсқалық Pantaleone (Pantalone) сөзі, әйелдер арасында танымал болуға ұмтылған бірақ әрқашан сәтсіздікке ұшырап отыратын күлкілі итальяндық адамның аты оның киімін білдіретін, содан кейін француз тіліне (les pantalons – pantalons) барып, түпнұсқалық атпен байланысын жоғалтты. Эпонимдер сөздіктердегі лексикалық қорды байыта ғана қоймай, лингвист-ғалымдарға да қызықты материал бола алады. Сонымен қатар, жаңа терминдердің қалыптасуына байланысты көптеген зерттеулерге мұрындық болып отыр. Қазіргі лексикология саласында жалқы есімдердің немесе кісі аттарының терминология-лық контекстте зерттелуі аз белең алған. Бұл жағдайда эпонимдердің термин бола алуы үшін төмендегідей қасиеттерге ие болуы керек. Яғни ұғым атауы болуы, ғылыми анықтамасының болуы, салаға тәндігі, мағына дәлдігі, стильдік бейтараптылығы, арнайы жасалатындығы, дайын қалпында қолданылуы, атауыш сөз болуы, терминологиялық тіркестердің семантикалық тұтастығы, терминнің келісімділігі. Осы қасиеттерге ие болғанда ғана ол терминтану саласына жатады. Терминнің бұл түрін атау үшін шет ел ғалымдары әр жылдары «фамильный термин», «термин-эпоним», «термин-антропоним», «деантропонимический термин» терминдерін қолданған. Е.М.Какзанова «Имя собственное в термине» деген монографиясында термин-эпонимдердің антропономиялық (яғни кісі аттары ғылымдағы өнертабыс-тың есімін сақтап қалады) және топонимикалық (жер-су аттарының сақталуы) типтерін бөліп көрсетеді [1.69] Төменде келтірілген бірнеше мысалдар қазіргі қоғамда қарқынды қолданысқа ие эпоним-терминдер:

<i>Sandwich</i> (сэндвич)	нанның арасына салып жейтін төртінші Сэндвич графы.
<i>Robot</i> (робот)	Чех жазушысы Карел Чапектің Россумның әмбебап роботтары немесе «Rossum»s Universal Robots» шығармасындағы механикалық тіршілік иесі
<i>Gargantuan</i> (гаргантюа)	Рабле ойлап тапқан ерекше тәбеті бар жаратылыс иесі. Гаргантюа.
<i>Jumbo</i> (джумба)	П.Т. Барнум Ақш-қа әкелген піл
<i>Denim</i> (деним)	Францияның Де-Нимес қаласынан әкелінген арнайы киім мен төсеніштер тігуге пайдаланатын материалдың аты ретінде қолданылған яғни «атақты адамдарды өкшелеп жүретін фриланс фотограф» сөзін 1997 жылы Диана ханшайым көз жұмғанға дейін ешкім білмеді. Оны қайғылы жағдайға жеткізген көлік апатына папарацци себепкер болған еді. Бұл эпоним La Dolce Vita фильміндегі Signor Paparazzo атты жаңалықтар фотографының атынан шыққан.
<i>Paparazzo</i> (папарацци)	сауда белгілерінің таңбасы. Ең алғаш демалыс үшін, босансу үшін ойлап табылған бұл зат қазір кең қолданыста
<i>Jacuzzi</i>	аң аулаған кезде жеуге жеңіл болуы үшін тамағын екі жапырақ

<i>Scotch</i>	жабыстырғыш құрал атауы өзінің түпнұсқалық атын сақтап келеді.
<i>Eau de cologne</i>	Адикалон деп өзегеріске ұшараған бұл атау ерлер арасында көп қолданылады.
<i>Aqualang</i>	тыныс алу аппараты.
<i>Down Tawn</i> (<i>даунтаун</i>)	іскерлік орталық. Манхэтан аралының оңтүстік аумағында орналасқан Нью-Йорк қаласының орталығы болған бұл аймақты қазіргі таңда көп қалалардың орталығын атау үшін пайдаланады.
<i>Keds</i> (<i>кеды</i>)	КЕДС сауда таңбасының атауы. ЮС-Раббэ фирмасының бренді 1916 жылы құрылған. Қазір бұл сөзбен барлық спорттық аяқ киімдерді атайды.
<i>Escalator</i> (<i>эскалатор</i>)	1900 жылы құрылған сауда таңбасының аты.
<i>FEN</i> (<i>фен</i>)	Латын тілінен аударғанда scala-баспалдақ деген мағынаны білдіреді. фён сөзі француздық AEG сауда белгісімен байланысты. Француз тілінде фен сөзі «самал жел» деген мағынаны береді.
<i>Xerox</i>	басып шығару аппараты. Грек тілінен аударғанда бұл сөз «құрғақ жазу деген мағынаны білдіреді. Бұл атау қазіргі таңда жазуды қағазға басып шығару үрдісінің барлығын білдіреді. Сонымен қатар бір қатар етістіктердің тууына себепші болып отыр.
<i>Cardigan</i>	алдында түймелері бар трикотаж курткалар. Бұл атаудың шығуы граф Кардиганның есімімен байланысты
<i>Strass</i>	антропоним «страза» асыл тастарды елестететін шыны Жоржа Страза деген зергердің есімімен байланысты атаумен әлі де қолданыста
<i>Хулиган</i> <i>Leucaplast</i>	қоғамдық тыныштықты бұзушы Patrick Hooligan (Патрик Хулигэн) медицинада көп қолданылатын бұл құрал, әлі де сол атаумен қолданыста
<i>Thermos</i>	ыстықты жақсы ұстап тұратын бұл ыдыс сол
<i>Boycott</i>	азаматтық және саяси үкімге бағынбаушылық Charles Cunningham
<i>Бойкот</i>	Boycott 1832–1897(Чарльз Каннингем Бойкот-ағылшындық әскери адам
<i>Whatman</i>	сурет салуға арналған қағаз. James Whatman, 1702–1754 (Джеймс
<i>Ватман</i>	Ватман) — Англияда қағаз өндірумен айналысқан өнертапқыш

Әрбір сөздің шығу тарихын зерттеу қашанда тіл мамандарының назарында болған. Кейбір сөздердің тарихи тұлғалардың аттарымен байланыстылығы сол сөздердің астарында қаншама еңбектің, өнер туындысының, ғылыми жаңалықтың жатқандығының айқын көрінісі. Тарихқа жүгінсек бұл тақырыптың қашанда өзекті екендігін аңғарамыз. Себебі эпоним-терминдер бізге күнделікті өмірде де әдеби шығармаларда да ғылыми жарияларымызда да көптеп кездеседі. Сонымен қатар бұл терминдердің интернационалдық сипаты мәдениеттердің байланысуына зор ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Какзанова Е. М. Имя собственное в термине. М. : Галлея-Принт, 2015.
 [2] Блау М.Г. Судьба эпонимов. 300 историй происхождения слов: словарь-справочник.
 [3] Лейчик В. М. Обсуждение проблем эпонимии в современной науке. – М, 1997.
 [4] Овчинникова Г.В. Лексический минимум по разговорной теме «МОДА»: словарь-справочник. Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н.Толстого, 2008.